

FÖRE ODHNER

SVENSK HISTORIEUNDERVISNING I ÄLDRE TID¹

Av en av de Aderton, professor NILS ÅHNLUND, Ålsten

HISTORIEN representeras, som bekant, av en bland de nio mu-
serna men gick förlustig en plats bland de sju grundläggande
kunskapsarter, sammanfattade i »trivium» och »quadrivium», som
medeltiden övertog från antiken och i väsentligen samma gestalt-
ning förde vidare till den nya tiden som den hävdvunna formen
för lärd uppfostran. Detta tomrum skulle i sin mån bidraga till
att Klios studium först ganska sent erhöi en fullt självständig
ställning som undervisningsämne i den högre skolan. Man kan
vad Sverige beträffar se bort från universitetets särskilda förhål-
landen, första gången klart uttryckta i 1626 års konstitutioner,
Axel Oxenstiernas verk, och från den äldsta gymnasieorganisa-
tionen med dess växlande regler, rätt olika i de olika stiftens; i
själva verket var historien icke överallt företrädd på gymnasier-
nas schema under dessa de förberedande och föregripande initia-
tivens årtionden. Först i 1649 års allmänna skolordning finner
man den anbefalld till obligatoriskt studium vid rikets gymnasier
och i någon mån dess trivialsolor. Ansvarig för ämnet är bland
lektorerna *historicus et poëta*; men liksom den *poësis* det åligger
honom att vårda är den latinska skaldekonstens kändedom, av-
ses med *historiæ* i främsta rummet de gamla romerska prosaför-
fattarnas skrifter, och till väsentlig del infogar sig denna läsning
som ett led i skolans formdanande studium av antikens verk. Re-
dan här bör förutskickas, att den gamla historiens maktställning
på undervisningsplanen, om ock under ändrade villkor, i stort
sett bestod under det mesta av den tid denna överblick kommer
att omfatta. I 1693 års skolordning är ämnesrepresentanten lek-
torn i historia och praktisk filosofi, vanligen kallad *lector histo-*
riarum. Förbindelsen med den praktiska filosofien, naturlig för

¹ Föredrag vid Historikerdagarna i Stockholm, augusti 1942.

en tid, som teoretiskt fäste så stort avseende vid historiens läromar för stat och medborgare, kommer även till uttryck i 1724 års skolordning. Under de förberedande diskussionerna hade nu från vissa håll påyrkats en liknande kombination mellan historia och matematik, och detta av det skälet, att geografin, som ju mycket länge intog en andra-rangsställning, uppfattades som ett slags förbindelselänk mellan dessa läroämnen. Ännu 1778 års skolordningsförslag bevarar det ideella sambandet mellan historia och praktisk filosofi; först skolordningen av 1807 kan sägas ha betytt en slutlig formell emancipation för historieämnets del.

Hur självklart det tedde sig för den äldre stormaktstidens män, att all historisk undervisning rätteligen borde bygga på filosofien, visar ett uttalande från 1636 av den kände Johannes Matthiæ i hans studieordning för den beramade adelskolan. Han hade för de högre klasserna i denna föreslagit några lättare historiska författare, naturligtvis romerska, men ansåg sig böra särskilt motivera detta brott mot regeln, att man från filosofien skulle övergå till historien. Det rörde sig också här om ett pedagogiskt specialfall; den adliga uppfostran krävde särskilda hänsyn, och det är på detta område man tydligast skönjer spåren av idéer, som vår tid är böjd att beteckna som moderna. Även den store klassikern Joh. Schefferus förordar 1678 med tanke på de unga adelsmännen ett uppskjutande av den äldre historien såsom mindre nödig för det praktiska livet än den nyare tidens och samtidens historia. Men för latinskolans vidkommande dröjde det mycket länge, innan dylika tankar kunde bereda sig friare utrymme. Ännu 1820 års skolordning föreskriver som fordran för inträde i gymnasium att kunna svara för allmänna historien till Augustus (jämte hela den svenska i kronologisk ordning). För rätt att undergå studentexamen vid akademien krävde samma skolordning »i historien att noga kunna den svenska efter läroboken och den gamla allmänna till folkvandringarna samt att äga en allmän översikt av medeltidens och den nyare historiens huvudepoker». En sådan översikt var visserligen en tidig fordran, men tillämpningen hade till ganska nyligen bestått i inlärandet av kompendieartad kronologi.

Också vid universiteten intog historiens disciplin under dessa äldre århundraden en viss mellanställning, som måste återverka på skolan. Dess målsmän råkade ofta bli andra än historiska fackmän. Ofta skiftade de lärostolar. Tydligast framträder detta i Lund, där professuren i historia till 1671 var förenad med den i

praktisk filosofi och från 1687 till 1731 med den i poesi. Anders Otto Lindfors, som 1816 blev professor i historia, övergick efter tio år till professuren i romersk värtalighet och poesi och efterträddes av Ebbe Samuel Bring, förut professor i teoretisk filosofi. Andra exempel i denna stil vore att anföra.

Det bör också hållas i minnet, att den viktiga del av historielärarens utbildning, som bestod i avläggandet av ett akademiskt lärdomsprov och försvaret av en avhandling, saknade en verkligt fast riktlinje, så länge universiteten voro ur stånd att samla sig kring rikshistorisk forskning i egentlig mening. För detta värv sörjde Kungl. Maj:ts kansli genom de betrodda rikshistoriograferna, de enda som hade auktoriserad tillgång till arkivets skatter. Mängden av lokalhistoriska avhandlingar av välkänt snitt betecknade ett vällovligt och fruktbart intresse, men kunde för universitetens del inte ersätta denna bristande kontakt med den fosterländska historiens viktigaste uppgifter. Ännu mindre gav sysslandet med »antikviteter» full ersättning. De första svenska universitetsprofessorer, som i sitt författarskap behandlade rikshistoriska ämnen av större vidd, voro Olof Celsius i Uppsala, vid mitten av 1700-talet, och framför allt Sven Lagerbring i Lund, kort därefter. Henrik Gabriel Porthan i Åbo, den finländska hävdaforskningens stora namn vid århundradets slut, var icke historiarum utan eloquentiæ professor.

Dessa förhållanden, helt kort exemplifierade, bilda förutsättningar för en utveckling, som i organisatoriskt hänseende ger föga spelrum åt starkare vindkast.

Om lagstiftningen på området är också före 1800-talet rätt litet att säga, i all synnerhet vad beträffar svenska historiens ställning. 1649 års skolordning, som härvid för lång tid blev grundläggande, nöjde sig med att stadga, att i trivialskolans skriv- och räkneklass onsdagsmorgnarna skulle ägnas åt undervisning i fäderneslandets historia. I gymnasiets fjärde klass skulle under fem timmar i veckan meddelas översikter av allmänna historien i tabellform, att behärskas utantill av lärjungarna, varjämte historielektorn icke borde försumma att bibringa dem historisk kunskap vid läsningen av de klassiska auktorerna samt giva en försmak av samhällsläran jämte grunderna för Sveriges lag. Nästa skolordning av 1693 införde världshistorien i trivialskolans nybildade femte klass och hänvisade i allmän form till vissa läroböcker som önskvärda. I förgrunden ställdes de klassiska författarna, »så att de unge måge lära, varuti själva exercitium virtutum

moralium består, samt huru högnödigt och hedersamt det är». Att man icke överallt var tillfreds med systemet visa flera utlåtanden före tillkomsten av 1724 års nya ordning. Man klagade över bristen på läroböcker i ämnet, påyrkade utvidgad läsning av svensk historia, allmänna historiens påbörjande tidigare o. s. v. Nu föreskrevs åtminstone så mycket, att en svensk lärobok skulle användas vid undervisningen i allmän historia i nederskolan, och att ökat beaktande skulle skänkas den svenska historien vid gymnasiets kurs i allmän historia. På sina håll hade man dock önskat gå längre. Så uttalade Lunds konsistorium en önskan, att i rektorsklassen »vår svenska historia ej bleve förbigången åtminstone från 1520, så att disciplarne visste lika väl, om icke bättre, Gustav I:s och hans successorum bedrifter som Darii, Alexandri Magni med fleres». Andra åter ville i huvudsak uppskjuta den allmänna historiens studium till universiteten. Några egentliga brytningar stå emellertid inte att upptäcka, och överhuvud taget avspeglar 1700-talets diskussion — så vitt jag kan se — endast i ringa mån verkligt principiella motsatser på *detta* område. Biskop Brovallius, som från sina antiklassiska utgångspunkter 1750 levererade en så kärv kritik av det rådande skolsystemet, enligt hans mening trångt och ensidigt, upptar bland sina kardinalpunkter dels kännedomen om »de förnämsta tidevarv uti historien jämte underrättelse, huru den skall brukas till nytta», och dels »en teckning eller utkast av rikets tillstånd och regeringssätt samt en avmålning av de förnämsta och allmänneligast förekommande ting och göromål, konster, hantverk, näringsmedel, sysslor och tidskiften i världen». En praktisk samhällskunskap, må man säga, efter bredaste måttstock.

1778 års skolordningsförslag, aldrig förverkligat, utstakar en plan för historielektorns arbete, som inte saknar intresse. »Han må helst börja med fäderneslandets historia och gå med densamma något nogare tillväga, men sedan fortskynda till andra, så äldre som nyare stater. Vid början av varje stat må vad till dess geografi hörer korteligen repeteras. Genom sammanhang av orsaker och händelser bör han bjuda till att hjälpa minnet och tillika göra historiska läsningen så nyttig, som möjligt är.» Uttalet visar i sin mån den frihet från detaljerat regeltvång, som systemet medgav, hur svagt och ofullkomligt det än kan te sig i mycket.

Den förstärkning av historiens ställning på trivialskolans stadium, som redan före 1724 här och var varit ett önskemål, kom

till stånd genom 1807 års skolordning. Undervisningen i historia skulle börjas i andra klassen, »i synnerhet fäderneslandets under gustavianska ätten» — här: vasarnas tidevarv —, fortsättas i tredje klassen »med mera fullständighet» och fullföljas i rektorsklassen »något vidsträcktare». Härtill kom för sistnämnda klass »de förnämsta epokerna av allmänna historien». Gymnasiets kurs skulle inrymma »fäderneslandets historia och statskunskap, innefattande dess förmåner, inrättningar, produkter och näringar. Likaledes allmänna historien, så att de till akademien ankommande ynglingar icke allenast känna svenska historien, utan även för de märkvärdigaste förändringar i Europa, jämte geografien i allmänhet, och den politiska efter dess förändringar vid var huvudepok, kunna göra redo.» Det tillkom läraren att hos de unga »väcka och liva kärlek till fäderneslandet och dess lyckliga regeringssätt». Och ny var ju icke denna fordran.

Om kunskapsfordringarna för gymnasiet enligt 1820 års skolordning har jag redan talat. En nyhet, som kännetecknar de nya strömningarna i tiden, var för övrigt här en kurs i nordisk mytologi. Också den grekiska mytologien ansågs numera tillhöra historiens pensum.

Vad jag hittills anfört har närmast velat tjäna som bakgrund för det försök till teckning av lärobokslitteraturen, för vilken tiden nu är inne. Den kan endast bli helt översiktlig. Vid varje steg inom detta område märker man granneligen, hur mycket som ännu återstår, innan mer än själva ytterkonturerna har utforskats.

I den bekanta »Förteckning på de i Sverige utkomna schole- och undervisningsböcker», som Lorenzo Hammarsköld utgav 1817 på anmodan av Uppfostringskommittén, finner man upptagna 38 läroböcker i den svenska historien, den äldsta från 1611, och 53 i den allmänna. Samlingen ter sig ganska brokig både med hänsyn till värde och omfång i de enskilda fallen. Inom den svenska gruppen träffas flera arbeten, som inneha en framskjuten plats i vår historiografi. Om man stannar inför så klart lysande alster som Loecenius' på latin skrivna rikshistoria (1654) och Samuel Pufendorfs »Inledning till svenska historien» (1686), var för sig beaktansvärda ännu i dag, så måste genast anmärkas, att det ju i intetdera fallet rör sig om skolböcker i egentlig mening. Det torde knappast ha förekommit, att dessa politiskt mogna och mätade verk nyttjats vid undervisningen annat än till lärarens egen handledning, och kanske inte alltför ofta. Däremot ha båda varit

föremål för bearbetning i form av sammandrag, oftast tyvärr något själlösa. Ett uppslag från början av frihetstiden att genom kanslikollegiets försorg översätta Loccenius' rätt omfattande verk till svenska blev aldrig verklighet. Ett för sin tid så förträffligt arbete som Erik Benzelius' »Utkast till svenska historien», postumt utgivet 1762, sedan det länge cirkulerat i avskrifter, upplevde endast en upplaga, och samma öde hade det »Sammandrag» av Dalins »Svea rikets historia», som utkommit några år förut. Lagerbring är den ende av våra historiker före 1800-talet, som verkligen funnit vägen till skolsalen, tack vare sitt »Sammandrag af Svea rikets historia till ungdomens tjänst», en kombination av historia och samhällslära, som föreligger i en bredare och en knappare avfattning, av vilka särskilt den senare vann en betydande spridning. Det är troligen mindre känt, att Lagerbring också påbörjade en allmän historia, »Nya statshistorien i sammandrag till svenska ungdomens tjänst». Första delen, helt ägnad åt Danmark, utkom 1777 och följdes icke av fortsättning; den ger ett behärskat uttryck åt den nordiska samkänsla, som börjat spira fram vid denna tid, särskilt inom vissa akademiska kretsar. Mången ansåg Lagerbring alltför danskvänlig.

Om man söker skärskåda denna lärobokslitteratur från 16- och 1700-talen, gör man snart den iakttagelsen, att det främmande inslaget oväntat länge förhärskar inom det praktiska skollivet. Trots så tidiga inhemska förelöpare som Jacobus Gislonis »Chronologia» av 1592 och Jonas Magnis »Synopsis» av 1622 — båda f. ö. av tämligen torftigt, schablonmäsigt slag — ha skolans män åtminstone under detta sekel i regel helst hållit sig till godkända tyska författare, mer eller mindre lyckligt infogade i den egna traditionen. Redan skolordningarna vittna därom. Det sammanhänger med en länge bibehållen förkärlek för att i dessa skolböcker hålla samman den svenska och den allmänna historien mellan samma pärmar. Stommen och grundvalen var alltid universalhistoriens fasta kronologi, framförd från världsskapelsen till innevarande tid, i kraft av den vedertagna uppfattningen om de fyra världsmonarkierna, av vilka den romerska utgjorde den sista och ännu fortlevande genom sin fortsättning i det tyska kejsardömet. Sleidanus' »De quattuor summis imperiis» av 1556, en av de klassiska skrifterna på området, omgavs med vördnad och studerades flitigt i våra svenska skolor, vanligen dock i bearbetningar eller extrakter, ända fram till upplysningstiden. Till samma stamträd hörde Rostockprofessorn Peter Laurembergs »Cronius» med sina

otaliga regentlängder, där kejsarnas regeringstider i mån av tillfälle kolumnvis uträknades i år, månader och dagar. Arbetet utkom hos oss 1668 — ett trettiotal år efter författarens död — i en bearbetad upplaga för tyska skolan i Stockholm och upplades sedan åtskilliga gånger både där och i Åbo, kompletterat med en ganska vidlyftig svensk avdelning, vars författare visserligen åberopade Loccenius' mönster men knappast fylldes av dennes anda. I själva verket torde Laurembergs lilla packade lärobok, rekommenderad i 1693 års S. O., kunna betraktas som den viktigaste i Sverige på sitt område under den karolinska tiden. Under diskussionen om 1724 års skolordning var den från flera håll föremål för ganska amper kritik. En mera flyktig roll spelade Christoph Cellarius' »Historia medii ævi» (1688), som snart uppmärksammades även i vårt land; dess märklighet är som bekant, att begreppet medeltid nu med ens och för första gången vann hävd. Märkligast inom denna grupp är utan tvivel, också ur svenska pedagogiska synpunkter, Johan Hübners »Kurze Fragen aus der politischen Historie» (1702), vars första svenska upplaga — f. ö. i latinsk version — utkom i Linköping 1725. Att Hübners trohjärtade frågemetod, säkert tillämpad från den ortodoxa lutherska världsförklaringens grund, vann stor tillslutning, därom vittnar en rad omarbetningar, som utvecklade eller acklimatiserade hans system och småningom gjorde originalet överflödigt, ehuru det försetts med ett kortare tillägg om svensk historia. Den äldre frihetstidens historieundervisning står ganska tydligt i tecknet av denna lärobok, auktoriserad genom 1724 års S. O. Ännu längre levnad beskärdes den gamle författarens geografiska arbeten men framför allt hans bibliska historia, som flitigt omtrycktes till fram på 1880-talet och väl intar platsen som nummer ett inom sitt särskilda ämnesområde, vars oupplösliga samband med historien som sådan var en så djup övertygelse hos våra förfäder. Till sammans ha Hübners olika verk räknat åtminstone ett 60-tal svenska upplagor.

En av Hübners svenska efterföljare är Henrik Julius Voltemat, känd för eftervärlden genom sitt gunstlingskap hos hattpartiet och sin stora, ofta citerade anekdotsamling. Aderton år gammal utgav han 1741 sin »Gienväg til de förnämsta europeiska, asiatiska, afrikanska och amerikanska staters historia», ett mäktigt arbete på omkring 650 sidor och uppställt i ett trettiotal jämnlöpande geografiska kapitel med mångahanda underavdelningar. Åt Sverige har kunnat ägnas ett hundratal sidor. Författaren har velat

något modifiera Hübners metod, med resultat, att frågorna of-
tast fungera som ett slags rubriker, som förbereda läsaren på vad
som följer. Stoffet behandlas encyklopediskt, namn, fakta och
data tåga fram i oavbruten följd, men framställningen, som är
framförd till innevarande tid, kan det oaktat inte fränkännas
en viss kraft och tydlighet. Ganska märklig men föga observerad
är Voltemats starka återhållsamhet med avseende på det crux för
tidens historieuppfattning, som hette den svenska fornhistorien
med dess mängder av tvivelaktigt bråte; faktiskt upptar han en-
dast tre konungar före Olof Skötkonung, ett enastående fall i hela
litteraturen, och polemiserar rätt käckt mot äldre skribenter, dock
utan att nämna några namn. Att det vidlyftiga arbetet blev en
så avgjord publikframgång — det upplevde tre nya upplagor
på sju år — förklaras väl både av dess svenska utsiktspunkt och
av det förhållandet, att man på modersmålet saknat en motsva-
rande skildring av förhållandena efter 1680, där Pufendorfs stora
Inledning upphörde. I vilken mån Voltemats »Genväg» vunnit in-
steg inom skolundervisningen känner jag icke. Enligt en skild-
rare av förhållandena vid Karlstads gymnasium omkring 1780,
professor C. F. Fallén, gällde där på orten den försiktiga regeln,
att gymnasisten »väl ock någon gång» borde genomläsa denna
digra statshistoria, sedan han förut lagt en grund med Hübner
och Eberhardt — om vilken mera i fortsättningen — samt de la-
tinska auktorerna och i synnerhet Cornelius Nepos. Ett annat tids-
belysande drag i Voltemats arbete är dess starka intresse för
utomeuropeiska stater och områden. Tilläggas bör, att Voltemat
genomgående knyter an vid Kristi födelse i sin rent geografiskt
disponerade framställning; han kan därigenom lämna hela in-
delningen i världsmonarkier åt dess värde. Allt detta skänker åt
verket ett rationalistiskt kynne, som tydligen tilltalat samtiden.
Denna var ju icke heller van att skygga för tämligen stadig histo-
risk kost, och härvidlag utgjorde Voltemats anrättning intet un-
dantag. »Genvägen» var ju dryg nog.

En kontrast härtill erbjuder i flera hänseenden ett arbete av
Elisæus Hyphoff, en av denna tids otaliga privatlärare, under
titeln »Kort inledning til den gamla och nya svenska historien,
begynnarom till tjänst». Det utkom, länge förberett, 1744 i Gö-
teborg och omfattar 172 sidor. Lätthanterligheten i yttre måtto
beredde det tillträde till flera trivialsolor och gymnasier, men
med allt sitt tydliga intresse har denne författare en ganska osä-
ker hand. Förra huvudavdelningen av boken är ett slags kultur-

historisk samhällslära, vars anordning i växlande kapitel för tanken till Loccenius' berömda *Antiquitates*, som också rätt säkert stått mönster, ehuru Hyphoff själv närmast kan betecknas som efterboren rudbeckian. Senare huvudavdelningen, »Om Sveriges rikets konungar», består till stor del av regentlängder och minutiösa genealogier; så noteras sorgfälligt alla Gustav Vasas elva barn, Karl IX:s nio barn och Karl XI:s sju barn med födelse- och dödsår, medan knappt en sida ägnas åt hela Gustav II Adolfs kungagärning. I fråga om fornhistorien har författaren haft svårt att träffa ett val och framlägger till beprövande en hel räckta alternativa namnlängder, sida efter sida, efter olika källor och höga auktoriteter. Hyphoffs »korta inledning», på sitt sätt ett blad ur den svenska fattigdomens historia, kan här tjäna som prov på inte alldeles få arbeten av något liknande slag från vårt 1700-tal. Den exemplifierar samtidigt, mera positivt, både den skiljelinje mellan svensk och allmän historia, som nu stadgar sig inom lärobokslitteraturen, och tidens intresse för kulturhistorien.

Denna överblick kan endast stanna vid en del av det mera karakteristiska och pregnanta. Det finns i tavlan magra vretar och lågt belägna allmänningar, men också sådana höjdpunkter som Lagerbrings redan berörda Sammandrag, enligt min tanke alltjämt en av de intressantaste historiska framställningar på svenskt språk. Här rycker mycket bestämt Nyare tidens historia i förgrunden, fylligast tecknad i det karolinska tidevarvet. Men för vårt sätt att se är det hävdteckning mer än lärobok. Från världshistoriens fält är för ungefär samma tid att omtala J. H. Eberhardts i fyra delar utgivna men ofullbordade »Utkast till allmänna historien» (1766--1781). Dess disposition åskådliggör de svårigheter, inför vilka en dåtida historisk författare kände sig ställd, särskilt när han i likhet med den teologiskt orienterade Eberhardt — slutligen lektor i Härnösand — drogs till andra förebilder än de nyaste. Hans mönster var ett känt engelskt historieverk av ortodox färg. Eberhardt börjar med syndafallet och skildrar i de två första delarna de fyra världsmonarkierna i tur och ordning, slutande vid årtalet 476 för det västromerska riket och vid Konstantinopels undergång för det östromerska, alltså med en intervall på hela tusen år. Så långt är han bunden av det fordom hävdvunna schemat men gör sedan en kompromiss, behandlar i den följande tredje delen Spaniens och i den fjärde Portugals historia, varefter han betänksamt nedlägger pennan. Med den gamla historiens alltjämt så starka ställning på skol-

schemat var Eberhardts arbete likafullt i sina första delar en efter dåtida anspråk användbar lärobok. Det rönt också förmånen av prästeståndets särskilda rekommendation.

Samma år Sven Lagerbring dog, 1787, utgav en ung lundensisk akademiker, sedermera domprosten Christian Wåhlin, den »Fäderneslandets historia för begynnare», som snart erhöll en mäktig, nästan oförklarlig spridning och under 30 år ställde alla konkurrerande läroböcker i skuggan. Nykter och prosaisk, som Wåhlin var — hans yttrande om gåsen har blivit riksbekant: för mycket för en men för litet för två — vinnlade han sig om att vara enfaldig med de enfaldiga — hans egna ord i förordet — och bannlysa den vidlyftighet, som kunde göra boken till en »skolplåga». Det lilla arbetet på 130 sidor, vartill sedan kom en avdelning statskunskap, vittnar klarligen om sin upphovsmans massiva flegma. Wåhlins utpräglade förkärlek för fredliga regenter och tidevarv föranleder i och för sig intet klander, men kan leda till vitsord av denna typ: »Bröt-Anund var av ett mildt sinnelag och umgicks med sina undersåtare med utmärkt ömhet.» I arbetet tröt ingalunda sakrikedom, det är sant. Wåhlins maliciöse biograf P. G. Ahnfelt har erinrat om »vilken vedermöda det var att efter Wåhlinska läroboken inhämta svensk historia och redovisa för alla dessa mekaniskt sammanställda namn och årtal, bataljer och fredsslut, herre- och riksdagar, uppror och missväxter, adelskaps- och riddareordnars tillskapelse, furstekröningar och Eriksgator, tronföljareval, växelkurser, bankregleringar, riksgäldslikvider, krigsgärder, privilegier, monopolier, ökade bevillningar, extra-voteringen, indragningsmakten m. fl. dylika riksgagneliga företag och inrättningar, om vilkas historiska betydelse och inbördes sammanhang lärobokens läsare för övrigt icke erhålla den ringaste upplysning». Ännu omkring 1840, berättar oss August Sohlman, fotade historielectorn i Strängnäs väsentligen sin metod på denna skrift.

Det Wåhlinska kompendiets långvariga maktställning faller desto mera i ögonen, som boken ingalunda saknade konkurrenter av solidare slag, äldre som yngre. Bland de senare är främst att påpeka den bekante Gustaf Abraham Silverstolpes 1805 utkomna »Lärobok i svenska historien», ett inlägg av en utpräglad självständig och pedagogiskt förfaren personlighet, som samtidigt på flerfaldigt sätt befruktats av tidens strömningar, senast nyhumanismen. Enligt förordet ville boken »med redighet och enkelhet förena egenskapen att vara pragmatisk»; den ville uppvisa händel-

serna som »nödvändiga följder av hela massan av särskilda drivfjädrar». Silverstolpes lärobok, som upplevde ett omtryck 1811 och även utkom i en förkortad bearbetning, var måhända alltför okonventionell för att falla i smaken, men pekar framåt. Ständigt är författarens reflexion i verksamhet; det väsentliga i skeendet framhålles oavlåtligt. Brett utrymme ägnas i Botins anda åt den inre odlingens företeelser, vilket icke hindrar, att den utförliga teckningen av Karl XII — 40 sidor av bokens 400 — formar sig till ett direkt försvarstal. Silverstolpe var själv medveten om att han här kämpade för en ny, enligt hans övertygelse sannare åsikt. Med arbetet följde en rad synkronistiska tabeller över allmänna historien. Från Silverstolpe stammar också en »Lärobok i den allmänna världshistoriens kronologi» (1805) av begränsat omfång. Redan titeln visar, att han fick nöja sig med en kompromiss; men självfallet har arbetet en helt annan, modernare prägel än något av dem som skymtat i det föregående.

Härmed har jag nått fram till ett skifte i tiden, där det vore möjligt att sätta punkt. Men det synes lämpligt att i karakteriserande drag fullfölja överblicken fram till Claes Theodor Odhner. Jag nödgas härvid bortse från vissa skolorganisatoriska och till den pedagogiska diskussionen hörande omständigheter, som nära beröra förutsättningarna för hans insats.

Det tydligaste vägskälet före Odhner ger oss i själva verket icke Silverstolpe, utan lundensaren och — ovanligt nog — medlemmen av Götiska förbundet Magnus Bruzelius med sin 1817 utkomna »Sveriges historia för ungdom». En ny tidsströmning kommer här till orda. Det understruket belärande, som dock märkes hos Silverstolpe, är borta, och förtäljandet av historien har blivit författarens huvuduppgift. Också är Bruzelius en berättare som få, klar och lugnt livfull i sin stil, med betydande förmåga att karakterisera, och samtidigt en ganska god och trovärdig historiker. Nog sagt, att man hos honom känner sig mera hemma än hos någon av föregångarna, trots det onackliga tidsavståndet, som ju här och var sätter sina spår. Ursprungligen naturvetenskapsman, ägnade Bruzelius sitt intresse särskilt åt fornforskningen och lade härvid i dagen en viss skarpblick; liksom flera av sina både föregångare och efterföljare på läroboksområdet övergick han snart i kyrkans tjänst. Anders Fryxell har omtalat, att det var under arbetet på en recension av Bruzelius' ovan nämnda verk, som tanken uppstod på hans egna »Berättelser». Men under det att Fryxell drevs ut på allt vidare färder och slut-

ligen begravde sig i arkiven, blev Jacob Ekelund den som med säker blick för ställningen ledde in strömmen i en pedagogiskt verksam fåra. Man kunde kalla honom Karl Johanstidens Grimberg. Som tidens fordran uppfattade han »jämte sakrikhet ett enkelt episkt framställningssätt, ett närmande till den ursprungliga sagan, historiens moder». Som historisk berättare står denne läroboksförfattare så högt, trots ett stundom något sammanträngt framställningssätt, att det tillfullo förklarar den framgång han vann med »Försök till lärobok i fäderneslandets historia för lärdomsskolor» (två delar 1829—30) och »Fäderneslandets historia i sammandrag för begynnare» (1832). Den som i vår tid vill uppliva bekantskapen med denne pregnante epiker behöver ej ångra företaget. Det härskar tillika reda och överblick i hans böcker. A andra sidan överväger han ej alltid sina satser lika sorgfälligt och vedervågar nog ibland påståenden, som ej hålla måttet inför den historiska objektivitetens krav. Man har också mot Ekelund anmärkt att inte ha motstått den frestelse till en viss självhärlighet å den egna nationens vägnar, som kan ligga nära för populära historiska skribenter. För utformningen av 1800-talets faktiska historieuppfattning i vårt land har han i varje fall utan tvivel betytt särdeles mycket.

Det var vid denna tid synnerligen vanligt, att en och samma lärobok brukades i alla skolans klasser, ända upp i gymnasiets avgångsklass. Där man avvek från denna regel, valde man att i nybörjarens hand sätta en lärobok, som utgjorde ett sammandrag av gymnasiet; Ekelunds nyssnämnda båda arbeten stå i detta förhållande till varandra. Mot denna anordning riktade bland andra P. G. Alander sin kritik och hävdade en fordran på olika läroböcker för skilda åldersstadier. Alanders »Fullständig lärokurs i svenska historien för elementarläroverk», av vilken den helt korta, repetitorieartade läroboken utkom 1846 och den stora läseboken på 762 sidor några år senare, representerar det viktigaste ledet mellan Ekelund 1829 och Odhner 1869. Med konsekvent klarhet i uppställningen förenar lärokursen många sakliga förtjänster; den största framgången fick Alanders skickligt upplagda läsebok, som flerstädes användes ganska länge. I verkligheten har den samma karaktär av utförlig lärobok som t. ex. Bruzelius' verk och täcker oavbrutet kursen, framförd till Karl Johans död. Icke så litet, som plägar anses karakteristiskt för Odhner, har denne i själva verket övertagit från Alander. Mindre erkännande vann han med sin »Lärobok i allmänna historien» av 1856;

mera lyekat och tidsenligt var det arbete med samma titel, som utgavs av Wilhelm Tham 1862.

Med namnet Odhner ha vi närmat oss ett epokskifte inom lärobokslitteraturen, som till tiden nära sammanfaller med en viktig nydaning av Sverige. Odhner var en man i full kontakt med denna nya tid; han var historieforskare av facket och i besittning av en stark vetenskaplig ansvarskänsla; han hade i utpräglad grad blicken för det väsentliga och för nödvändigheten att praktiskt sovara det historiska stoffet. Men att han icke byggde på oröjd grund är säkert. Det nya hos Odhner är icke minst det allmännordiska perspektivet, som visserligen skulle blekna en smula i mängden av senare upplagor. Ur Jacob Ekelunds läroböcker talade ganska öppet det gamla agget mot Danmark; mången kände nu med lättnad, att detta arv omsider hade övervunnits. »Odhner har i den svenska ungdomens historiska studier infört sanning och rättvisa», vittnar skolmannen O. A. Stridsberg vid en återblick på sin egen ungdoms rön i Maria trivialskola. Men frånsett betydelsen av denna vidgade syn inträder med Odhner en rensning och höjning av det meddelade stoffet, svarande mot vetenskapens krav. Medan ännu Alander, visserligen i försiktigare form än de gamle, ger plats åt Odens och asarnas invandring till Sverige, har Odhner från början verkställt revisionen av den mytiska fornhistorien, trögt avvecklad under tidernas lopp och nu omsider dömd att försvinna, trots Tegnérns klagan 1830 över attentaten på historiens poesi. Bakgrunden till detta definitiva kritiska genombrott, också i läroböckerna, är utan tvivel först och främst norrmannen P. A. Munchs berömda skrift av 1850. I andra stycken har tvivelsutan Odhner hämtat impulser från dansken C. A. Allens »Haandbog i Fædrelandets Historie» av 1840, ett i sin art utomordentligt verk, som visserligen i högre grad än Odhners eget kännetecknas av författarens personliga bedömningsnormer.

* * *

Denna överblick har måst bli skissartad och ofullständig. Det allmänintryck den lämnat torde knappast heller ha meddelat en fullt rättvis föreställning om svensk historieundervisning i forna tider — där den låg i goda händer. Särskilt vid vissa gymnasier försiggick denna undervisning i halvakademiska former, utan tvivel mera ägnade att främja en rätt tillägnelse av ämnet än

de ofta tungrodda, stundom besynnerliga läroböckerna. Det finns i våra bibliotek och handskriftssamlingar en försvarlig rad av sådana gymnasieföreläsningar i manuskript, måhända främst från Västerås, prov på en självverksamhet från lärarens sida av det mest lofvärda slag. För svensk historiografi ha de given betydelse, ty till denna hör dock utom den historiska forskningens egen historia även den historiska bildningens, det historiska föreställningssättets. Fortfarande vänta dessa källskrifter på den som finner tiden inne att skildra historieundervisningens utvecklingshistoria i vårt land: en nyttig och lärrik uppgift, som i längden icke bör åsidosättas. Åtskilliga vittra och lärda specialiteter av ringare vikt kunna fröjda sig åt större uppmärksamhet från den inhemska humanistiska forskningens sida. Det kan icke vara oss likgiltigt, vad våra fäder i skilda generationer hade lärt om fosterlandets och världens framfarna öden.